

## I denne verden

### **FORSKNING: Hvordan har forholdet mellom estetikk og etikk preget Susan Sontags tenkning?**

*Av Kaja Schjerven Mollerin, som nylig disputerte for Ph.D.-graden i litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo, med avhandlingen "I denne verden. Om estetikk og etikk i Susan Sontags verk".*

Hvorfor man velger seg én forfatter fremfor en annen, kan for en leser vise seg å bli et av livets store spørsmål. Det starter aldri likt. Kanskje oppdager man bare en bok i hylla en dag, eller man får den i gave, eller man plukker den med seg fra en flyplass, og før man vet ordet av det, tilbringer man år etter år med å lese denne ene forfatteren, for så å tilbringe år etter år med å skrive om denne ene forfatteren. Selv får jeg meg ikke til å tro at valget bare dreier seg om kvaliteten på forfatterskapet. Det er jo så mange gode bøker her i verden, så mange litterære univers man forblir nysgjerrig på eller bare føler seg hjemme i. For de mer [freudiansk anlagte](#) av oss er det også vanskelig å gå med på at valget skulle være noe så tomt som en tilfeldighet. Dét ville dessuten frarøvet en gleden det tross alt er å tilskrive hendelser i livet mening.

Da første bind av Susan Sontags dagbøker ble utgitt i 2008, var jeg selv bare fortrolig med de essayene ettertiden har kanonisert henne for. Jeg kjente til det hun hadde skrevet om fotografi, om sykdom, om fortolkning og om camp – akkurat nok, altså, til å ane at hun var en tenker som interesserte seg for alle slags problemstillinger. Så leste jeg dagbøkene fra de første årene hun skrev, bladde meg gjennom intime betroelser fra en ung, ennå ikke offentlig person, og så, i tiden som fulgte, leste jeg meg gjennom forfatterskapet, bok for bok, og så meg gjennom filmene hun sto som regissør for, én etter én, og pløyde meg gjennom det jeg innbilte meg måtte være hvert bidige intervju hun hadde gitt. Det var en raptus, for meg fortsatt utelukkende forbundet med lyst, glede, formålsløshet.

### **Hvorfor skrive om Sontag?**

Sontag var det hun selv en gang betegnet som «en hardnakket ikke-spesialisert forfatter». Hun etterlot seg en stor og variert produksjon, bestående av essays, romaner, noveller, skuespill, filmmanus, dagbøker, intervjuer og brevvekslinger, og hun engasjerte seg i sin tids viktige politiske spørsmål: Vietnam på 1960-tallet, Israel på 1970-tallet, Øst-Europa på 1980-tallet, Balkan på 1990-tallet. Hva enn man måtte mene om Sontag, er hun blitt stående som selve sinnbildet på en offentlig intellektuell. Hun hadde stor kunnskap om et bredt spekter av temaer, og hun var ikke redd for å gå løs på problemstillinger man hadde diskutert i århundrer før henne. Hun skrev med stor letthet om kompliserte emner, samtidig som en stadig voksende interesse for moralspørsmål tilførte tekstene et alvor som med årene fikk ulike fasetter.

**LES OGSÅ:** [Den essayistiske ånd](#) • [Et spørsmål om litterær kvalitet](#)

Alt dette har appellert til meg. Jeg beundrer henne for motet hun viste, ikke bare i faglige spørsmål, men også i livet ellers. Jeg er fascinert av den tydeligvis særegne evnen til å fornærme folk. Jeg irriterer meg fortsatt over den arrogansen og selvhøytideligheten hun av og til kunne vise. Og jeg forblir nysgjerrig på tankerekken hun ikke fullfører, de spørsmålene hun ikke besvarer.

Like fullt: Hvorfor skrive en avhandling om dette verket? Hvorfor velge å høre til et universitet, en samfunnsinstitusjon Sontag selv, i sitt liv, valgte bort? Hvorfor ønske å komme med et bidrag, om akkurat dette verket, ikke bare til en allmenn offentlighet, men også til det vi kaller humanistisk forskning? Universitetet er en institusjon som produserer kunnskap, men det er også en institusjon som forvalter idealer for hva kunnskap, [mening](#) og forståelse er. Disse idealene kan være eksplisitt formulert, som for eksempel i retningslinjene til hvordan man skal vurdere en avhandling for ph.d.-graden, eller idealene kan eksistere i form av en mer underforstått eller til og med ureflektert enighet om hva som er verdt å bli forsket på. Uansett er det viktig å være oppmerksom på disse idealene, fordi dette dypest sett handler om hvilke midler vi har til rådighet for å kunne beskrive hva det vil si å være menneske i verden; hvilke områder av erfaringen som er tilgjengelig for oss gjennom språket vi bruker, formen vi velger, blikket vi anlegger.

**Selv har jeg en sterk opplevelse av å leve i en kultur som generaliserer menneskelig erfaring. Det skjer gjennom psykiatriens diagnosespråk, gjennom politikernes byråkratspråk, gjennom mediernes tabloidspråk, og jeg er ikke så sikker på om den akademiske institusjonen lenger utgjør den motvekten den kunne ha utgjort mot denne utviklingen, med sine stadig mer generaliserte kriterier for hvordan man skal tenke og skrive, om man vil tilhøre institusjonen.**

En av grunnene til at jeg har vært dratt mot Sontags verk, er at hun problematiserer denne tenkemåten, bare i kraft av å gi oss en annen, og da en tenke- og skrivemåte som i større grad er tro mot levd liv, tro mot det partikulære. Og hva er vel viktigere enn det, når det handler om verdispørsmål, slik det gjør i Sontags verk, og slik det gjør i min avhandling? Det er denne tenke- og skrivemåten som har vært mitt ideal i dette arbeidet.

## **Brudd og kontinuitet i tenkningen om estetikk**

Min hovedproblemstilling er Susan Sontags tenkning rundt forholdet mellom [estetikk](#) og [etikk](#). Sontag har ingen systematisk diskusjon eller etablert teori om dette emnet, og det har sannsynligvis bidratt til at spørsmålet gjerne bare streifes i litteraturen om Sontag mer enn det blir grundig utforsket. På tross av at dette grunnleggende spørsmålet har vært uavklart, har det store diskusjonspunktet i sekundærlitteraturen vært hvorvidt man ser brudd eller kontinuitet i Sontags tenkning rundt moralspørsmål, nærmere bestemt om hun på 1960-tallet utelukkende var en estetiker, eller om hun i disse årene også var opptatt av moralfilosofiske problemer.

**MER FORSKNING:** [Moral og egeninteresse](#) • [Kant om plikt og lykke](#)

Selv ser jeg lettere kontinuitet enn brudd i Sontags betraktninger, og i dette tilfellet innebærer det at Sontag, etter min oppfatning, tidlig lot seg distrahere av forholdet mellom estetikk og etikk – dette var ikke noe hun klarte å overse – men utforskningen av disse spørsmålene fikk en annen form på 1960-tallet enn i de senere tiårene. Samtidig tror jeg noe av grunnen til at det oppstår usikkerhet rundt hvordan Sontag tenker om etikk på 1960-tallet, er en konflikt i Sontags egen tenkning på denne tiden. På den ene siden er Sontag inspirert av en tanke som var konstituerende for modernismen, nemlig at man ikke kan skille mellom form og innhold i et [kunstverk](#), og dermed heller ikke mellom estetikk og etikk. Hun tar altså forbindelsen mellom disse områdene for gitt, og dette frister henne til å avfeie hele spørsmålet. På den andre siden nærer Sontag seg av en eldre dannelsesstradisjon, som i større grad tvinger henne til å reflektere mer eksplisitt over hva forbindelsen mellom estetikk og etikk innebærer. Utover i forfatterskapet skal nettopp denne tradisjonen, som ligger til grunn for store deler av det man kunne kalle Sontags skjulte, ikke-kommuniserte lesning, komme til å prege henne mer og mer; i 1960-årene ligger den bare i bakgrunnen.

**Estetikk og etikk er naturlig nok de to sentrale begrepene i min avhandling. Sontag har ikke for vane å definere begrepene hun bruker, men når hun skriver om estetikk, knytter hun som regel an til den tradisjonen som har sitt opphav i tenkningen til den tyske filosofen Alexander Baumgarten, som, i det ufullførte verket *Aesthetica* fra 1750, definerer estetikk som [«vitenskapen om den sanselige erkjennelse»](#). Helt konkret innebærer dette en orientering mot kroppen.**

Baumgarten interesserer seg dermed for mer primære reaksjoner enn for eksempel [Hegel](#), som på sin side definerer estetikk som «den skjønne kunsts filosofi». For det første er Baumgarten opptatt av alle slags sanselige inntrykk, ikke bare de vi erfarer i møte med kunsten. For det andre, og dette følger vel av det første, er disse inntrykkene gjerne direkte, umiddelbare, ikke noe man nødvendigvis har rukket å forme seg tanker om, av og til dreier det seg bare om fornemmelser, noe man ikke vet helt hva er, men like fullt kjenner som en fysisk reaksjon; det være seg som en lukt, en lyd, et eller annet som berører huden.

**LES OGSÅ:** [Den sanselige erkjennelse](#) • [Det moderne regimet for kunst](#)

Dette er viktig, tror jeg, om man skal forstå implikasjonene av Sontags betraktninger rundt estetikk, først og fremst fordi det lar en se hvor erfaringsnær Sontag er i tilnærmingen til fenomenene hun til enhver tid er opptatt av. Dette gjelder også for moralspørsmål. Derfor har det vært avgjørende for meg å tenke med Sontag ut fra en hverdagsnær moralfilosofi. En slik filosofi har jeg funnet i Iris Murdochs tenkning, spesielt i boka *The Sovereignty of Good*, som for meg er blitt en nær følgesvenn i dette arbeidet. De tre essayene som utgjør denne boka, ble skrevet på 1960-tallet, altså omtrent samtidig med at Sontag ble en offentlig stemme. Det er tilsynelatende lite som forener de to på denne tiden, bortsett fra en interesse for hva det å være oppmerksom innebærer.

Og for begge har oppmerksomhet en sansende side, som handler om hva du får med deg, og en moralsk side, som handler om hvordan du får det med deg.

Om sitt eget arbeid skriver Murdoch et sted at det ikke er en utfyllende teori, det er snarere en skisse som «må bli vurdert ut fra dens kraft til å forbinde, belyse, forklare og skape nye og fruktbare steder for refleksjon». Det er også på denne måten jeg har brukt henne: som inspirasjon, som utgangspunkt, som en optikk å se gjennom, ikke som en teori jeg følger i ett og alt eller nevner i tide og utide.

### Inspirasjon fra Murdoch

De fleste måtene Murdoch har inspirert meg på, kommer tydelig nok fram underveis i arbeidet, men én side ved dette vil jeg eksplisitt kommentere, for det dreier seg om en mer indirekte form for påvirkning.

**Det er et ideal for Murdoch å se verden så objektivt som mulig, men hun er samtidig opptatt av at vi aldri faktisk ser noe nøytralt, at vi alltid erfarer verden fra et bestemt sted, og dette stedet er oss selv. Det betyr ikke at man bare kan ytre seg om verden på en personlig måte, det betyr at subjektiviteten ligger til grunn for alt man ser, den kan være viktigere noen ganger enn andre, men den er uansett en betingelse for at vi overhodet erfarer.**

For meg står denne innsikten som en oppfordring ikke til å dele mine dypeste hemmeligheter, men til å klargjøre mine egne forutsetninger for å si det jeg sier, og til å strebe etter å forstå når det er avgjørende hvor jeg ser fra.

Dette henger også nøye sammen med at et av de presserende spørsmålene for Sontag, i refleksjonene over forbindelsene mellom estetikk og etikk, er forholdet mellom det partikulære og det universelle, det individuelle og det allmennmenneskelige. I diskusjoner av denne typen er [kjønn](#) en faktor, også for Sontag, som ellers ikke er kjent for å skrive om kjønn eller omfavne kvinnebevegelsen. De moralfilosofiske tenkerne jeg beskjeftiger meg med i denne avhandlingen, som Murdoch, eller [Simone Weil](#), eller Virginia Woolf, eller [Simone de Beauvoir](#), eller en litterær person som [Sofokles](#)' Antigone, eller altså Sontag, viser at det er en sterk kvinnelig tradisjon innenfor moralfilosofien for å være opptatt av temaer som oppmerksomhet, omsorg og kjærlighet, og at til tross for at dette er universelle behov, er det temaer som i kulturen ellers gjerne blir oppfattet som spesifikt kvinnelige.

**Med andre ord er tenkerne innenfor denne tradisjonen blant annet opptatt av å kaste om på forståelsen av hva som er universelt, og reflektere over hvordan kjønn påvirker hva man definerer som singulært, eller spesifikt, og universelt.**

I dette ligger det dessuten en ambisjon om å avsløre at det å være i posisjon til å definere hva som

er universelt, innebærer makt, og at forståelsen av nettopp det universelle kan få store konsekvenser for hvordan man lever et liv.

## Sontags forfatterskap

Sontags produksjon er rik og variert, den strekker seg over fire tiår, springer ut av forskjellige kontekster, består av ulike sjangeruttrykk og gir attpåtil innblikk i flere hundre års kunst- og idéhistorie. Til sammen er det snakk om fire romaner, én novellesamling, to filmmanus, fire filmer, ett teaterstykke, ni essaysamlinger og to bind dagbøker. Jeg har vegret meg for å gjøre avgrensninger i dette materialet fordi jeg ikke har ønsket å si noe om én enkelt epoke, ett enkelt verk eller én enkelt sjanger. Det er snarere Sontags tenkemåte som har interessert meg, og jeg har altså særlig vært ute etter å forstå mer av hvordan Sontag tenker rundt forholdet mellom estetikk og etikk.

De tre hovedkapitlene i avhandlingen min handler derfor om tre ulike sjangre, fra tre ulike perioder. I det første kapitlet skriver jeg om essayet *Regarding the Pain of Others*, i det andre kapitlet om romanen *The Volcano Lover*, i det tredje kapitlet om filmen *Promised Lands*. Et særtrekk ved Sontags refleksjoner over forbindelsene mellom estetikk og etikk er i tillegg, slik jeg ser det, at utforskningen omfatter ulike moralske sfærer, fra det indre livet til den ytre verden. *Regarding the Pain of Others* er etter mitt syn det arbeidet hvor Sontag går lengst i å utforske det indre livet, det som er privat og personlig, unikt for hver enkelt. Det er også her, i dette essayet, at man finner den mest tenksomme analysen av forholdet mellom det individuelle og det universelle. Derfor er dette essayet det best egnede om man vil diskutere Sontags syn på det indre livet som en moralsk sfære.

I det påfølgende kapitlet vektlegger jeg den estetiske erfaringen, som alltid blir til i den enkeltes møte med noe utenfor seg selv – det være seg et kunstverk eller andre sanselige inntrykk – og som utgjør et område som ikke bare er indre og privat, ikke bare ytre og allment, men noe midt imellom. Dette området skriver Sontag mest utdypet om i *The Volcano Lover*.

**Det er også her hun skriver mest utførlig om taksonomi, om hvordan vi ordner verden, både i den mest konkrete forstand – på et historisk museum, for eksempel, hvor de ulike gjenstandene blir sortert og rangert etter bestemte prinsipper – og i en mer utvidet forstand: hvilke føringer kulturen legger for hvordan vi skal tenke, føle og handle.**

I det siste kapitlet interesserer jeg meg for Sontags engasjement i den ytre verden, i samfunnet eller allmennheten. Jeg har valgt å fremheve *Promised Lands*, en dokumentar Sontag lagde om konflikten i Midtøsten, i kjølvannet av den såkalte Yom Kippur-krigen, fordi Sontag med denne filmen får en mer sammensatt forståelse for kontekst. For Sontag innebærer dette blant annet at også en selv, i alle sammenhenger i livet, har et perspektiv, erfarer fra et bestemt sted, også når man innbiller seg å være nøytral. Én konsekvens av dette igjen er at det ikke blir så lett å skille

mellom [politikk](#) og moral.

## Tingenes historisitet

Det viktige med Sontag er etter mitt syn like mye spørsmålene hun stiller, som svarene hun gir. Det betyr ikke at svarene hun kommer med, ikke er gode eller betydningsfulle nok, men at det også er en prestasjon å vite hvilke spørsmål som til enhver tid er de avgjørende å bringe på bane.

Jeg har fra begynnelsen av lest Sontag som en tenker som er opptatt av å holde diskusjonen rundt de vesentlige spørsmålene levende, som for eksempel forholdet mellom estetikk og etikk, ikke for å komme fram til et bestemt svar, men fordi [historien](#) tvert imot viser at svaret er foranderlig.

**Sontag var ikke redd for å gå løs på problemstillinger man hadde diskutert i århundrer før henne, og jeg tror den store viljen til å gjøre dette kommer av innsikten i tingenes historisitet, at tanker, følelser og handlingsmønstre forandrer seg i tidens løp.**

Og historisiteten innebærer jo at heller ikke det vi tenker og føler i dag, vil ha gyldighet, eller samme gjennomslag, utover vår egen tid, det vil kanskje ikke engang ha gyldighet innenfor vår egen tid om vi forflytter oss til andre steder og kulturer. Dette er å erkjenne egen utilstrekkelighet når det gjelder å formulere endelige svar, og derfor rommer denne måten å tenke på også en form for selvkritikk.

**MER OM HISTORIE:** [Mot en kjønnsnøytral historie](#) • [Etnosentrismens mørke](#)

Utfordringen for Sontag blir å berge dette livssynet fra å ende opp i ren relativisme. Det gjør hun i første omgang, mener jeg, ved å forplikte det enkelte menneske, forankre betraktningene i et personlig indre. For det å gi uttrykk for personlige verdier, klargjøre for seg selv hva man ønsker, hva man frykter, hva man står for, er ikke det samme som å så tvil om at det i det hele tatt finnes verdier. Det er ikke minst i denne prosessen at kunsten, og den sanselige erkjennelsen, får en avgjørende rolle for Sontag.

«Ingen av oss kan gjenvinne uskyldstilstanden før all teori», skriver Sontag i «Against Interpretation», «da kunsten ikke hadde noe behov for å rettferdiggjøre seg selv, da man ikke trengte å spørre om hva et kunstverk sa fordi man visste (eller trodde man visste) hva det gjorde. Fra nå av og til bevissthetens undergang slipper vi ikke unna oppgaven med å forsvare kunsten.» Kanskje kan det forstås som et uttrykk for en lengsel etter denne uskyldstilstanden når Sontag, gjennom så å si alt hun skriver om kunst, er mer opptatt av hva kunsten gjør, enn av hva den sier. Det vil si av kunstens virkning mer enn av kunstens innhold eller budskap.

**Kunsten og den sanselige erkjennelsen åpner, slik Sontag ser det, for en erfaring av indre sammenheng, av å være i kontakt med egen kropp, eget selv, og den åpner for en utvidet forståelse av verden, for at vi ser mer av omgivelsene, og for at vi ser omgivelsene slik de**

**er, i seg selv, fristilt fra våre egne fantasier og projiseringer.**

Det er dette Sontag sikter til når hun fremhever kunsten som en kilde til fordypet oppmerksomhet. Til tross for at forholdet mellom estetikk og etikk er et nærmest evig spørsmål, er det mye som tyder på at det også er et betent spørsmål, kanskje fordi det ikke er mulig å diskutere det inngående uten å bli tvunget til selv å formulere hva som er ens egne verdier.

I sin grundige bok om Sontag, *Sontag. The Elegaic Modernist*, skriver Sohnya Sayres at Sontag, ikke minst på 1960-tallet, forsøker å overskride motsetningen mellom den estetiske erfaringens frihet og morallovenes begrensninger. Min oppfatning er at hun ikke en gang ser denne motsetningen, men implikasjonene av dette har det vært vanskeligere for meg å få tak på. Det var Iris Murdoch som åpnet for at jeg i større grad kunne forstå rekkevidden av Sontags tenkning rundt forholdet mellom estetikk og etikk, fordi Murdoch lot meg se hvordan Sontag reflekterer over forbindelsene mellom disse områdene også når hun ikke gjør det eksplisitt. En av de viktigste innsiktene i Murdochs filosofi er at moralske vurderinger, avgjørelser og handlinger ikke lar seg løsrive fra livsveven, som hun så slående kaller det. Legger man vekt på Sontags betraktninger rundt blikk, perspektiv, indre liv, vil man erfare at også hun kommer fram til at det ikke er mulig for oss å leve moralsk nøytrale liv, og at den daglige utfordringen ofte er å få full oversikt over de moralske implikasjonene av alt man til enhver tid sier og gjør.

**LES OGSÅ:** [Cassirers uskrevne estetikk](#) • [Musikalske fenomen](#)